

Wybrane zagadnienia z historii polskiej ortografii

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Prezentacja TED](#)
- [Prezentacja TED](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Anna Dąbrowska, *Język polski*, Wrocław 1998, s. 153.
- Źródło: *Mańfest w sprawie ortografii fonetycznej*, [w:] Bruno Jasieński, *Jednodźwięk futuryków*, Kraków 1921, s. 10.

Wybrane zagadnienia z historii polskiej ortografii

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Pewnie nie raz zdarzyło ci się pomyśleć, że dużo łatwiej byłoby posługiwać się polszczyzną, gdyby ortografia nie była tak skomplikowana. Dlaczego jednakowo brzmiące głoski zapisujemy w dwojaki sposób: rz - ż, ch - h, ó - u? Dlaczego pewne formy piszemy łącznie, a inne oddzielnie? Zasady ortografii mają różne podłoże i nie da się ich ujednolicić. Nie ma też pewności, czy wprowadzenie pewnych uproszczeń przyniosłoby zamierzony efekt. Być może więc wystarczy inne, historyczne spojrzenie, bo ortografię trudno zrozumieć bez odwoływania się do jej dziejów.

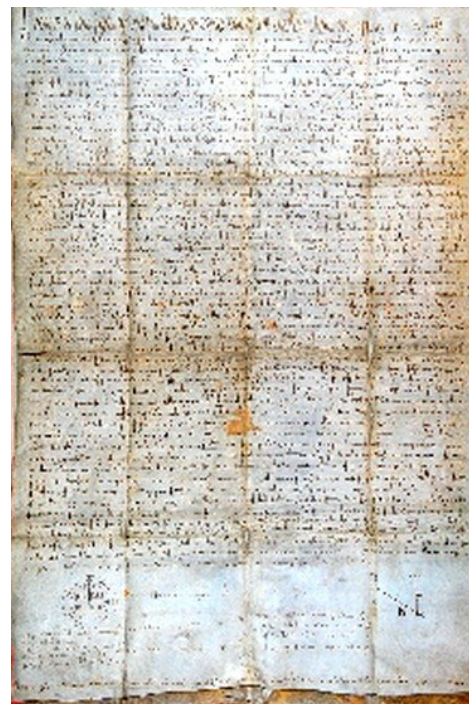
Twoje cele

- Poznasz historię polskiej ortografii.
- Rozróżnisz zasady kształtowania się polskiego systemu ortograficznego.
- Uzasadnisz współczesne formy zapisu ortograficznego wybranych wyrazów.

Przeczytaj

Na początku była mowa

Przyjęcie chrztu w obrządku łacińskim spowodowało wkroczenie w przestrzeń kultury tekstów rękopiśmiennych. W XII w. Polacy przyjęli alfabet łaciński. To duży krok w rozwoju cywilizacyjnym, bo pozwolił przekroczyć granicę **kultury oralnej**. **Fonetyczne pismo** łacińskie trzeba było jednak przystosować do odmiennej rodzimej fonetyki. Pierwotne założenie, że jednej głosce mowy odpowiada jeden znak graficzny, nie mogło zostać w języku polskim w pełni zrealizowane. Alfabet łaciński liczył 23 znaki, polski system fonologiczny obejmował 45 **fonemów**, 12 samogłoskowych i 33 spółgłoskowych. Największe trudności sprawiało odróżnienie w piśmie trzech szeregów spółgłosek: s, z, c, dz; sz, ż, cz, dż; ś, ź, ć, dź, wszystkich spółgłosek miękkich i samogłosek nosowych. Na początku jednak do zapisu kilku różnych głosek polskich wykorzystywano jedną literę łacińską. Pierwszy etap ewolucji grafii polskiej nazwa się prostym albo niezłożonym, a jej efekty widać już w *Bulli gnieźnieńskiej* (1136), zapisanej jeszcze w większości łaciną, ale z polskimi nazwami własnymi. Nazwisko Kwiatek widnieje w niej jako *Quatec*, a imię Bogumił jako *Bogvmil*. Późniejsze dokumenty, jak *Księga henrykowska* z najstarszym zapisanym po polsku zdaniem, czy *Kazania świętokrzyskie* (koniec XIII – początek XIV wieku) przynoszą przykłady zapisów, które nie stanowiły jednak jeszcze powszechnej praktyki.

Bulla gnieźnieńska, 1136 r.

Źródło: domena publiczna.

Literą s oznaczanych było sześć różnych dźwięków:

s – Sulirad (=Sulirad), sluga (=sługa), gest (=jest)

ś – costol (=kościół)

sz – Calis (=Kalisz)

z – Posdech (=Pozdziech)

ż – uzsrewsy (=uźrzewszy)

ż – Suc (=Żuk), Serucha (=Żerzucha)

Dwuznak ch również oznaczał różne głoski:

cz - chego (=czego), rospachas (=rozpaczasz)
c - chud (=cud)
ć - chala (=ciała)
dz - porochonego (=porodzonego)

Zasady ortografii z XVI w.

Wynalezienie w 1440 r. przez Johanna Gutenberga metody druku ruchomymi czcionkami dało impuls do przyspieszenia procesu normalizacji polskiej pisowni, a w konsekwencji do upowszechnienia jej zasad. Konsekwentnego rozróżnienia wymagały choćby: s - sz - ś i analogicznie z - ż - ź, c - cz - ć i dz - dż - dź. Uregulowanie konieczne było także w przypadku spółgłosek miękkich, tzw. samogłosek pochyłonych i nosowych, i - y - j oraz l - ł. Na gruncie polskim, w dobie renesansu, do rozpowszechnienia literatury w języku ojczystym oraz utrwalenia zapisu ortograficznego przyczyniła się drukarnia Hieronima Wietora, oferująca wysoką jakość usługi wydawniczej.

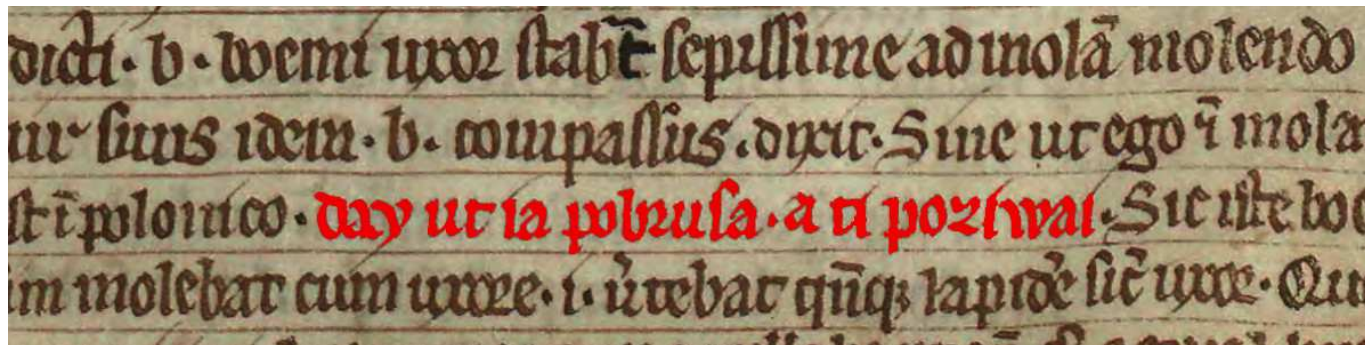

Ortografia czyli sposób właściwego pisania w języku polskim bardzo użyteczny Stanisława Zaborowskiego, 1518

Źródło: domena publiczna.

Na początku XVI wieku pojawiła się propozycja ujednolicenia sposobu zapisu w języku polskim. Stanisław Zaborowski w swoim dziele *Ortographia seu modus recte scribendi et legendi Polonicum idioma quam utilissimus* (*Ortografia czyli sposób właściwego pisania w języku polskim bardzo użyteczny*) zaproponował m.in. wprowadzenie znaków diakrytycznych dla oznaczenia niektórych głosek tj. kropki, kreski, haczyka, ogonka.

Oprócz wprowadzenia liter ż, ł przyjęto także użycie kresek dla niektórych spółgłosek miękkich, np. ś, ź, ń, dź. Pisownia ta obowiązuje do dziś. Inne ustalenia nie są już stosowane, m.in. kreskowanie samogłosek pochyłonych: é, á. Pisownia o pochyłonego, czyli ó, wymawianego wówczas między o oraz u, przetrwała natomiast do dziś, choć wymawia się już wyraźnie u (stąd ó – u).

Najstarsze zdanie zapisane w języku polskim *Daj ać ja pobruszę a ty poczywaj.*

Źródło: domena publiczna.

Uregulowanie trudnych przypadków ortograficznych

Bardzo długo nie było w polskiej ortografii litery **j**. Stosowano zazwyczaj **i** przed samogłoskami (iasny) oraz **y** przed spółgłoskami i w wygłosie (bayka, kray), czasem również **g** (gest = jest). **J** pojawiało się właściwie wyłącznie na początku pewnych wyrazów, np. Jezor (Jęzor), Janouici (Janowicy) można znaleźć w *Bulli gnieźnieńskiej*.

Jeszcze w 1936 r., kiedy podjęto kilka ważnych ustaleń dotyczących pisowni, uznano sprawę **j** za najtrudniejszą! Komitet Ortograficzny przyjął, że **j** w wyrazach zapożyczonych pisane będzie po **s**, **c**, **z**, by zapobiec możliwości odczytania tych spółgłosek jako ś, ć, ź.

Ustalono również, że

- dotychczasowe wahania w pisowni końcówek zaimka i przymiotnika rodzaju męskiego i nijakiego w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej oraz narzędniku liczby mnogiej (np. *jasnym* : *jasnem*, *dobrymi* : *dobremi*) – należy sprowadzić do jednego wzorca: tylko *-ym* w liczbie pojedynczej (*jasnym*) i tylko *-ymi* w liczbie mnogiej (*dobrymi*);
- obcą polszczyźnie grupę *ke* w wyrazach zapożyczonych powinno się zapisywać jako *kie* (np. *pakiet* – tak, jak: *kiedy* – nie: *paket*), natomiast grupę *ge* zachowuje się w pisowni (np. *geolog*; nie: *gieolog*);
- w kwestii zapisu łącznego i rozłącznego (np. imiesłówów z *nie*, wyrażen przyimkowych) zasadniczo ma zastosowanie pisownia rozłączna (np. *nie wiedzący*, *z nad*).

Ponadto uregulowana została pisownia małych i wielkich liter, nazw własnych oraz zasady interpunkcyjne.

Również w ostatnich latach przyjmowane były nowe zasady pisowni. Zmieniono na przykład pisownię nie opodał na nieopodał. [Rada Języka Polskiego](#) zmieniła też w roku 1997 regułę ogólną pisowni nie z imiesłowami odmiennymi (zakończonymi na -ący, -ny, -ty). Od tej pory zasadą jest pisanie łączne: niepijący, nieczekający, nienarzekający, nieznany, nieumotywowany, niezatrudniony, nieokreślony, nieumyty, niewypity itd.

Słownik

etymologia

(gr. *étymon* – prawda, istota, znaczenie + *lógos* – słowo, nauka) – językoznawcze pochodzenie wyrazu, źródłosłów; także dział językoznawstwa zajmujący się badaniem pochodzenia i pierwotnego znaczenia wyrazów na podstawie analizy ich budowy morfologicznej, w ujęciu historycznym

fonem

(gr. *phonēma* – dźwięk) podstawowa jednostka systemu dźwiękowego języka

fonetyka

(gr. *phōnētikós* – który należy wymówić) – dział językoznawstwa zajmujący się dźwiękową formą języka (w przeciwieństwie do formy pisanej)

fonologia

(gr. *phōnē* – głos, dźwięk, *lógos* – nauka) – dział językoznawstwa zajmujący się opisem podstawowych jednostek systemu dźwiękowego języka oraz relacji między nimi

kultura oralna

forma kultury, w której treści kulturowe są przekazywane drogą ustną (oralną)

morfologia

(gr. *morphe* – kształt, forma; *logos* – słowo, myśl, rozumowanie) – dział gramatyki dotyczący budowy i odmiany wyrazów

pismo fonetyczne

pismo odwzorowujące mowę, graficzny odpowiednik mowy

Rada Języka Polskiego

instytucja powołana w 1996 roku przez Polską Akademię Nauk zajmująca się upowszechnianiem wiedzy o języku polskim i rekomendująca zasady poprawności językowej

znaki diaktryczne

(gr. *diakritikós* - odróżniający) - znaki typowe dla danego alfabetu, zamieszczane pod, nad literą lub obok niej, wskazujące na inne jej brzmienie

Prezentacja TED

Polecenie 1

Na podstawie wykładu prof. Jana Miodka wyjaśnij, dlaczego *ą* jest literą fałszywą? Sformułuj notatkę na temat historii kształtowania się tej głoski w ortografii polskiej.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DH9tQskqx>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie filmowe lekcji pod tytułem *Początki polskiej ortografii. Część pierwsza.*

Polecenie 2

Na podstawie wykładu przedstaw historię liter: *h* i *g*. Wyjaśnij, co łączy te dwie litery.

Prezentacja TED

Polecenie 1

Wyjaśnij, jakie czynniki wpłynęły na aktualny zapis nazwy święta górniczego Barbórka. Dlaczego nie zapisujemy jej przez *u*?

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DQpo7YKKN>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie filmowe lekcji pod tytułem *Początki polskiej ortografii. Część druga.*

Polecenie 2

Przedstaw historię kształtowania się zapisu słowa: *ogórek*.

Ćwiczenie 1

Zaznacz język, w którym wciąż funkcjonuje forma pośrednia polskiej głoski: *ż*, tak zwane frykatywne *r* (*ř*)?

☐ język włoski

☐ język czeski

☐ język niemiecki

Ćwiczenie 2

Zaznacz zasady kształtowania się zapisów ortograficznych, które wymienił prof. Miodek.

☐ fonetyka

☐ morfologia

☐ etymologia

☐ genetyka

☐ metaforyka

Ćwiczenia podsumowujące

Ćwiczenie 3

Oceń prawdziwość zdań.

Stwierdzenie	Prawda	Fałsz
Uproszczenie ortografii uniemożliwiłoby prześledzenie ewolucji, jaką przeszły poszczególne wyrazy.	☐	☐
Ż oraz ł zawdzięczamy reformie ortografii z 1936 r.	☐	☐
Zasób znaków graficznych, jakimi się dziś posługujemy, jest efektem stopniowego przystosowywania do potrzeb polszczyzny przejętego alfabetu łacińskiego.	☐	☐
Reforma ortograficzna polegająca na ujednoliceniu pisowni wszystkich wyrazów nie wymagałaby znaczących nakładów finansowych.	☐	☐
Normalizacja zasad pisowni polskiej była związana m.in. z wynalezieniem i upowszechnieniem druku.	☐	☐

Ćwiczenie 4

Wyjaśnij zasadę ortograficzną dotyczącą zapisu wyrazów przedstawionych przez autora wypowiedzi.

“ Szanowni Państwo,
zasada dotycząca pisowni -ii w dopełniaczu liczby pojedynczej rzeczowników zakończonych na -nia jest według mnie niejasna. W mianowniku bowiem nie zawsze słychać [j]. Powszechne jest wymawianie: [plebańa], [cukińa], [piwońa], dla wielu ta zasada jest więc nieużyteczna.

Ćwiczenie 5

Wyjaśnij, co postuluje w swoim manifestie Brunon Jasieński. Następnie oceń możliwość wprowadzenia proponowanej zmiany w języku polskim. Uzasadnij swoje zdanie.

“*Mańfest w sprawie ortografji fonetycznej*”

Wyhodząc z założenia, że mowa ludzka jest kompleksem pewnej skali dźwiękuw, połączonych ze sobą i tworzących w ten sposub dźwięki złożone o pewnym umuwionym znaczeniu = słowa, za najważniejsze zadanie pisowni każdej rozumimy jaknajdoskonalsze oddanie za pomocą znakuw symbolicznych (liter) znakuw orgańicznych (dźwiękuw). Idealną pisownią zatem będzie pisownia z gruntu prosta i ściśle fonetyczna. Wszystko co przesłańa ten cel lub mu bezpośrednio nie służy jest tem samem nepotszebne, obciążające i szkodliwe.

Źródło: *Mańfest w sprawie ortografji fonetycznej*, [w:] Bruno Jasieński, *Jednodźwięk futurystuw*, Kraków 1921, s. 10.

Ćwiczenie 6

Odpowiedz na pytanie, czy zgadzasz się z tezą, że ortografia jest naszym dziedzictwem kulturowym? Zapisz swoją odpowiedź.

Dla nauczyciela

Autor: Maria Gniłka-Somerlik

Przedmiot: Język polski

Temat: Wybrane zagadnienia z historii polskiej ortografii

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;

II. Kształcenie językowe.

4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń:

1) stosuje zasady ortografii i interpunkcji, w tym szczególnie: pisowni wielką i małą literą, pisowni łącznej i rozłącznej partykuły nie oraz partykuły -bym, -byś, -by z różnymi częściami mowy; pisowni zakończeń -ji, -ii, -i ; zapisu przedrostków roz-, bez-, wes-, wz-, ws-; pisowni przyimków złożonych; pisowni nosówek (a, ę) oraz połączeń om, on, em, en ; pisowni skrótów i skrótowców;

IV. Samokształcenie.

6. wybiera z tekstu odpowiednie cytaty i stosuje je w wypowiedzi;

8. posługuje się słownikami ogólnymi języka polskiego oraz słownikami specjalistycznymi (np. etymologicznymi, frazeologicznymi, skrótów, gwarowymi), także w wersji on-line;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Kształcenie językowe.

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

1) rozumie i wyjaśnia różnicę między etymologicznym a realnym znaczeniem wyrazu;

5) określa właściwości języka jako nośnika i przekaznika treści kulturowych;

3. Komunikacja językowa i kultura języka. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

4) określa rolę języka w budowaniu obrazu świata.

4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto stosuje podstawowe zasady pisowni polskiej (fonetyczną, morfologiczną, historyczną i konwencjonalną) w zachowaniu poprawności zapisu wypowiedzi.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- przedstawia najważniejsze zmiany w ortografii polskiej, jakie zaszły od XVI wieku;
- dostrzega związek między zapisem ortograficznym wyrazu a jego etymologią, fonetyką i morfologią;
- wyjaśnia historię zmian w ortografii wybranych wyrazów;
- używa słownika etymologicznego języka polskiego.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiałach;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Faza wprowadzająca

Nauczyciel rozdaje uczniom słowniki etymologiczne i poleca, by odszukali dowolny wyraz. Zadaniem uczniów jest wyszukanie dawnych form zapisu ortograficznego wyrazu i wyjaśnienie, czy różni się on od współczesnej wersji. Po ogólnoklasowej dyskusji na temat zmian w zapisie wybranych przez uczniów wyrazów, ale także ich pochodzenia, nauczyciel informuje uczniów, że ewolucja ortograficzna jest procesem długotrwałym, na który wpływają trzy najważniejsze zasady: etymologia, fonetyka i morfologia. Uczniowie zapoznają się z tym pojęciami z sekcji „Przeczytaj”.

Nauczyciel informuje uczniów o celach lekcji i zapisuje jej temat na tablicy.

Lista rekomendowanych przez Radę Języka Polskiego słowników etymologicznych zamieszczona została w sekcji „Materiały dodatkowe” scenariusza.

Faza realizacyjna

Uczniowie zapoznają się z najważniejszymi zmianami zasad w ortografii języka polskiego z sekcji „Przeczytaj”. Następnie uczniowie przystępują do pracy z multimedium – dwuczęściowym wykładem prof. Jana Miodka. Wykonują przyporządkowane do multimedium polecenia. Nauczyciel może – jeśli istnieją takie możliwości technicznie – zdecydować o podzieleniu klasy na dwie grupy, które będą pracować nad jedną z dwóch części. W trakcie pracy uczniowie mogą dodatkowo korzystać z rozdanych na początku lekcji słowników.

Po skończonej pracy uczniowie prezentują wyniki pracy, a cały zespół klasy je omawia.

Faza podsumowująca

W fazie podsumowującej nauczyciel poleca wspólne wykonanie ćwiczeń podsumowujących zamieszczonych pod drugą częścią multimedium.

Materiały dodatkowe:

- Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2008.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1993.
- Długosz-Kurczabowa K., *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.
- Długosz-Kurczabowa K., *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa 2008.
- Malec M., *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003.
- Rospond S., *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą wykorzystać multimedium „Prezentacja TED” jako inspirację do przygotowania własnej prezentacji multimedialnej.